

Indholdsfortegnelse

	side
Indledning	2
Om Kierkegaards kristendomsforståelse	3
Om kirkestormen	7
Om Kierkegaards journaler	10
Om Kierkegaards psykologi	13
Om 'den enkelte'	16
Om Kierkegaards antropologi	19
Om lykke	22

Indledning

Søren Kierkegaard var en dansk forfatter, der blev født den 5. maj 1813. Som 25-årig arvede han i 1838 en formue, der gjorde ham økonomisk uafhængig resten af livet. I 1840 tog han teologisk embedseksamen og forlovede sig. I 1841 afbrød han forlovelsen. Fra 1843-46 udgav han en række livsfilosofiske bøger, hvoraf flere er af enestående litterær kvalitet. I 1846 blev han genstand for en pressehætz, som han aldrig kom sig over. De følgende år fordybede han sig i religiøse spørgsmål og udgav flere bøger indeholdende en kontroversiel kristendomsforståelse. I sit sidste leveår indledte han et opgør med den officielle kristendomsforkyndelse, som blev afbrudt af hans død den 11. november 1855.

På de følgende sider uddybes ovennævnte resumé af Kierkegaards liv og forfatterskab.

www.sksor.dk

Om Kierkegaards kristendomsforståelse

Søren Kierkegaard opfattede sig primært som religiøs forfatter, bl.a. fordi kristendommen er et tema i hans forfatterskab lige fra begyndelsen. Han skrev også om mange andre ting, men altid med tanke på, hvordan det forholder sig til det at blive kristen. I de sidste år af sit relativt korte liv - han blev kun 42 år gammel - skrev han udelukkende med det formål at gøre opmærksom på, hvad kristendom er. På den baggrund er det nærliggende at indlede med en omtale af nogle hovedpunkter i hans kristendomsforståelse

Inden vi går til sagen, kan det være nyttigt med nedenstående oversigt over de ti vigtigste ting om kristendommen, jf. www.kristendom.dk:

1 *Jesus Kristus*. Kristendommens stifter er Jesus. Ifølge evangelierne levede Jesus i de tre første årtier efter år 0. Først i de sidste par år af sit liv trådte han offentligt frem. Han blev arresteret af det jødiske præsteskab for Gudsbespottelse, men henrettet af den romerske besættelsesmagt for at være oprører.

2 *Treenighed*. Tidligt i kristendommens historie opstod den overbevisning, at den Gud, som havde skabt verden og udvalgt det jødiske folk nu havde vist sig i Jesu skikkelse. Ved sin opstandelse fra de døde, havde han vist, at han var Guds søn. Efter sin himmelfart gav Jesus den guddommelige kraft videre til sine tilhængere. Denne kraft kalder skrifterne i Ny Testamente for Helligånden. Gud viser sig altså som skaber, Jesus Kristus og Helligånd.

3 *Kirken*. Fællesskabet af Kristus-troende kaldes kirken. Kirkens udgangspunkt er gruppen af Jesus' disciple. I løbet af de første århundreder efter Jesus' virksomhed etablerede kirken sig i Det romerske Imperium. Hurtigt opstod der en egentlig organisation med præster og biskopper.

4 *Gudsriget*. Det centrale i Jesus' forkyndelse var Gudsriget. Gudsriget er den tilstand, hvor det onde er overvundet og Gud alene hersker i denne verden. Jesus forkyndte, at dette rige var kommet nær med ham, og tegnene var hans helbredelser, uddrivelse af dæmoner og tilgivelsen af menneskers synder. Engang skal Gudsriget blive en altomfattende virkelighed i et evigt liv ved Jesu genkomst. Det er kristen tro, at man skal opstå til dette liv.

5 *Dåben*. De første kristne brugte dåben som et ydre tegn på, at man tilhørte Jesus. Dåben blev altså adgangen til kirkens fællesskab. I dåben blev den troendes tidligere liv så at sige rensset væk, og man kunne begynde det nye liv som kristen. I den tidlige kristendom var dåben en voksendåb, men efterhånden blev dåb af spædbørn den almindelige praksis.

6 *Nadver*. Jesus' sidste måltid med disciplene, inden han blev taget til fange, var det jødiske påskemåltid. Og dette måltid brugte Jesus til at fortælle sine tilhængere, at han efter sin død ville være tilstede i det brød og i den vin, som måltidet bestod af. Nadveren er derfor både et måltid til minde om Jesus, men også det måltid, hvori den kristne får del i det, han har gjort for mennesker.

7 *Gudstjeneste*. Den kristne gudstjeneste voksede frem af det nadvermåltid, som man hver søndag mødtes til. Nadveren har stadig en betydelig placering i de fleste kirkesamfund verden over. Andre vigtige dele af gudstjenesten er Fadervor og prædikenen.

8 *Synd*. Synd betyder egentlig "adskillelse" og er betegnelsen for de vilkår, mennesket lever under. At mennesket selv vil gøre sig til herre over sit liv, tænker og handler egoistisk, betegnes som synd. Synden sidder i menneskets onde vilje, som er imod Guds vilje. Fortællingen om Adam og Eva, der spiser af kundskabens træ, er den mytiske forklaring på syndens virkelighed.

9 *Frelse*. Den kristne lære om frelse har Jesu død og opstandelse som baggrund. Jesu død ses som en stedfortrædende lidelse, idet han dermed har taget menneskets synd og det onde på sig. Og ved sin opstandelse fra døden har Jesus sprængt syndens og det ondes magt over mennesket. I troen på, at dette er sandt, ved at lade sig døbe og modtage nadveren har den enkelte del i frelsen og opstår engang til evigt liv i Gudsriget.

10 *Kærlighedsbuddet*. "Du skal elske din næste som dig selv" står der i Matthæusevangeliet. I Jesu forkyndelse knyttes budene fra Gammel Testamente om kærlighed til Gud og kærlighed til næsten sammen til at være et.

Kierkegaards kristendomsforståelse udviklede sig over tid. Der er væsentlig forskel på hans kristendomsforståelse i første del af forfatterskabet og i anden del af forfatterskabet. I det følgende redegøres især for Kierkegaards kristendomsforståelse i anden del af forfatterskabet.

Kierkegaard sonder mellem spørgsmålet om hvad kristendom er og spørgsmålet om dens sandhed.

Svaret på spørgsmålet om hvad kristendom er fremgår af Det Nye Testamente, og han advarer udtrykkeligt mod at søge oplysning i lærde teologiske værker, for de fremstiller kristendommen i menneskenes interesse i stedet for i Guds interesse. Kristendom i menneskenes interesse er en formildet udgave af kristendommen, mens kristendom i Guds interesse er 'existent-meddelelse', dvs. et krav om konkret handling og adfærd.

Spørgsmålet om kristendommens sandhed kan ikke besvares. Kernen i kristendommen er den mod al sund fornuft stridende påstand, at Gud for 2000 år siden manifesterede sig i rum og tid: Jesus var enheden af Gud og et enkelt menneske. Det er en så absurd påstand, at al bevisførelse kommer til kort. Naturvidenskaben kan ikke hjælpe, fordi den kun beskæftiger sig med det, der kan måles og vejes. Og kristendommens historie kan heller ikke bruges til noget, for selv om milliarder af mennesker har tilsluttet sig kristendommen, kan antallet af tilhængere aldrig være et sandhedskriterium. Ifølge Kierkegaard er der kun ét bevis for kristendommens sandhed, det er troen på den.

Kierkegaard troede på, at Jesus var Guds søn, jf. pkt. 1 ovenfor. Men det er mindst lige så vigtigt, at Jesus også var et enkelt menneske, som havde behov for at spise og drikke og sove osv. *Mennesket* Jesus er vigtigt, fordi det er menneske-ligheden, vi har tilfælles med ham. Hvis man kun betragter Jesus som Guds søn, bliver forholdet let uforpligtende. Så forfalder man til at beundre ham som et overjordisk væsen, som vi ikke har noget til fælles med. Hvis man derimod lægger vægt på, at Jesus var et menneske af kød og blod, bliver han en person, der kan være eksempel for os andre. For Kierkegaard er det afgørende, at Jesus ikke bare var et overnaturligt væsen, men også et virkeligt menneske, hvis liv her på jorden kan tjene som forbillede.

Ifølge Det Nye Testamente levede Jesus uselvvisk. Han søgte hverken magt eller ære eller rigdom. Han færdedes blandt fattige og udstødte og brugte sit liv på at hjælpe de mennesker, han mødte på sin vej. Det er på den baggrund Kierkegaard hævder, at kristendom kræver selvfornægtelse¹, ikke bare en gang imellem, men hver dag, året rundt. Til det at være kristen kræves, at man *frivilligt* giver afkald på denne verdens fristelser. Det er selvfornægtelse at sælge alt, hvad man ejer og give pengene til de fattige. Hvis nogen slår dig på den ene kind, er det selvfornægtelse at vende den anden til. Det er selvfornægtelse at bede for sine fjender osv.

For at gøre en lang historie kort endte Kierkegaard med at skruer fordringen til det at være kristen så højt op, at det kun er martyrer, der fortjener prædikatet, dvs. mennesker, der bliver dræbt på grund af deres tro. Med denne definition bragte han sig på kant med folkekirken og den officielle kristendomsforkyndelse, fordi definitionen reducerer alle andre end martyrer til 2. rangs kristne.

Kierkegaard er den første til at indrømme, at ikke ret mange kan leve op til kristendommens vidtgående krav om selvfornægtelse, - heller ikke han selv. Det er et ideal, vi kan stræbe efter, men derfor skal det alligevel frem, at kristendom først og fremmest er selvfornægtelse. Det skal siges højt og tydeligt, også i kirken, for at vi kan ydmyge os under det og forstå, hvor meget vi har brug for tilgivelse.

Kierkegaard er udmærket klar over, at hans kristendomsforståelse er umenneskeligt streng, men anderledes kan det ikke være, hævder han, for ifølge Det Nye Testamente er det at være kristen lige det modsatte af almindelig menneskelig livsførelse. Ganske vist hjalp Jesus mennesker, der var ramt af sygdom og ulykke, men det var ikke derfor, han kom til jorden. Jesus kom først og fremmest til jorden for at frelse menneskene

---

¹ Her brugt som synonym for Kierkegaards udtryk: 'at afdøe'.

med henblik på evigt liv i gudsriget. Det er på den baggrund Kierkegaard hævder, at kristendommen ikke er til for dette livs skyld, men for det næste.

Kierkegaard var ikke meget for fællesskab, jf. pkt. 3 ovenfor, og slet ikke om kristendom, fordi kristendom er en personlig sag mellem Gud og den enkelte. Det er som enkeltperson, at vi fødes med den opgave at blive kristen, og det er som enkeltperson, at kristendommen stiller os et evigt liv i udsigt. Ordet menighed i betydningen en forsamling af kristne tager glæderne på forskud, for om menighedens medlemmer er kristne, bliver først afgjort på den yderste dag, når hver enkelt skal stå til regnskab for sit liv. Overhovedet er Kierkegaards begreb om 'den enkelte' et meget vigtigt begreb i forfatterskabet, jf. en senere artikel herom. Til sidst gik han så vidt, at han frarådede folk at gå i kirke. Det var vist nok mest på grund af uenighed om forkyndelsen, men det har formentlig også spillet ind, at en gudstjeneste er fællesskab, fællesskab er mængde, og i mængden er den enkelte længst væk fra at være sig selv.

Kierkegaard er med på, at det er kristen tro, at vi skal opstå til et evigt liv ved Jesus' genkomst, jf. pkt. 4 ovenfor. Men hvis der i det anførte ligger, at det er lutter lagkage, ville han utvivlsomt protestere. Kristendommens løfte om evigt liv er nemlig både fantastisk og skræmmende. Det er fantastisk, fordi evigt liv i gudsriget er det største gode, et menneske kan opnå. Men man får ikke del i det blot ved at lade sig døbe og deltage i nadveren, jf. pkt. 9. Kristendommen er nemlig også 'den frygtelige alvor', at i dette liv afgøres vores evige liv. I evigheden er det umuligt at blive kristen, for dér falder afgørelsen, og den angår netop, om man *har* været det.

Eftertiden har kritiseret Kierkegaards kristendomsforståelse, som den fremgår af anden del af forfatterskabet. Således er det gjort gældende, at han ikke tager tilstrækkeligt hensyn til, at fremstillingen af kristendommen i Det Nye Testamente er stærkt præget af forventningen om gudsrigets snarlige genkomst. Som bekendt er det en forudsætning, der har vist sig ikke at holde stik. Ligeledes er det blevet kritiseret, at hans udvælgelse og brug af skriftsteder fra Det Nye Testamente er ensidig. Endelig er det blevet fremført, at hans kristendomsforståelse er præget af hans medfødte tungsind og en streng religiøs opdragelse.

Om kirkestormen

'Vrede er en mørk lidenskab, men deraf følger ikke, at der jo også kan gives en ædel vrede' skriver Kierkegaard i en roman i første del af forfatter-skabet.

Vrede var også drivkraften i det angreb, han kort før sin død i 1855 rettede mod folkekirken, men om man vil kalde den ædel afhænger af øjnene, der ser.

Grundliggende bunder angrebet, der senere er blevet kendt som kirkestormen, i to forskellige syn på, hvad kristendom er. Begge parter var enige om, at Jesus var Guds søn, men herefter skilles vejene.

Ifølge Kierkegaard er kristendom først og fremmest selvforståelse. Biblens beretning om Jesus' jordiske liv er en opfordring til efterfølgelse. Kristendom er 'existens-meddelelse', dvs. et krav til hver enkelt menneske om uophørligt at stræbe efter at omdanne sit liv i lighed med Jesus' liv.

I folkekirken på Kierkegaards tid blev kristendommen først og fremmest udlagt som budskabet om Guds kærlighed og tilgivelse. Som mennesker er vi egoister, der let lader sig friste, men alligevel er der håb, fordi Jesus er den store forsoner, der med sin død påtog sig ansvaret for alle menneskers fejl og mangler.

Kierkegaard var ikke afvisende over for folkekirkens udlægning, hvilket bl.a. fremgår af hans egen beskrivelse af kristendommen som 'mildhed i stæthed'. Men hvis man lukker øjnene for stætheden, dvs. kristendommen som en etisk fordring, der rækker langt videre end til blot at sørge for sit afkom og familiens bedstemor, reducerer man den til sødsuppe og uforpligtende søndags-højtidelighed. Og ifølge Kierkegaard var det netop problemet i en nøddeskal. Anført af folkekirkens førstemand, biskop Jakob Peter Mynster, sekunderet af professor i dogmatik Hans Lassen Martensen, lyksaliggjorde man efter Kierkegaards mening befolkningen i den indbildning, at Danmark var et kristent land, hvor alle nærmest pr. automatik var kristne. Hermed blev kristendommen udvandet og befolkningen vildledt til at tro, at alt var i den skønneste orden.

På den baggrund antydede Kierkegaard allerede i 1851 i INDØVELSE I CHRISTENDOM, at gejstligheden anført af kirkens førstemand burde indrømme, at folkekirken så at sige kun forkyndte halvdelen af kristendommen. Det var hverken biskoppen eller den dogmatiske professor imidlertid enig med ham i. Efter INDØVELSE I CHRISTENDOM blev Kierkegaard lagt

på is, og i de toneangivende kirkelige kredse blev han fra da af betragtet som en teolog, der var bedst til at skide i egen rede.

I 1854 døde den da 78-årige biskop uden at have indrømmet noget som helst. Og ikke nok med det. Ved den pompøse begravelse omtalte professoren ham som sandhedsvidne og indskrev ham i 'den hellige kæde af sandhedsvidner, som strækker sig gennem tiderne fra apostlenes gerninger'. Det er uvist, om professorens skamros af den afdøde biskop også var tænkt som en provokation af Kierkegaard, men under alle omstændigheder blev det dråben, der fik bægeret til at flyde over.

I et læserbrev i en avis indledte han kirkestormen med at gøre opmærksom på, at hvor biskoppen havde levet et behageligt og nydelsesrigt liv, er et sandhedsvidne ifølge biblen en person, der bliver hudflettet, mishandlet og slået fra det ene fængsel til det andet for til sidst at blive korsfæstet. Efter lidt yderligere avisskriveri fortsatte Kierkegaard sit angreb på folkekirken i en række flyveblade, som han udgav under fællestitlen ØIEBLIKKET. I alt nåede han at skrive ti flyveblade, hvori gejstligheden bliver hudflettet i et omfang, der hverken er set før eller siden.

Mest kendt er vistnok 'novellen' i ØIEBLIKKET nr. 7 om den nyuddannede cand. teol. Ludvig From, der søger. Og når det er en cand. teol., der søger, er man jo ikke i tvivl om, hvad det er, han søger. Det er naturligvis Guds rige, som man jo skal søge *først*, jf. Matt. 6.33. Men det er det så alligevel ikke. Det han *først* søger er nemlig et embede, og inden da er han for øvrigt *først* blevet forlovet. Da han endelig får tilbudt en stilling, er han på nippet til at trække sin ansøgning tilbage, fordi lønnen viser sig at være mindre, end han havde regnet med.

Mange artikler i ØIEBLIKKET er skrevet med al den skarphed og ironi, som Kierkegaard var en mester i. De er lige til at gå til, fordi det højtlærde og omstændelige, der forekommer i en del af hans bøger, er begrænset til et minimum.

For god ordens skyld skal nævnes, at ifølge Kierkegaard drejede hans angreb sig ikke om forskellige syn på kristendommen. Det fremgår af et læserbrev fra marts 1855, hvori han understregede, at kirkestormen alene var begrundet i hans ønske om 'redelighed'. Om man så ville helt afskaffe kristendommen, var han, hvor besynderligt det end måtte lyde, i princippet med, blot det skete åbent og ærligt. Derimod ville han under ingen omstændigheder deltage i den officielle kristendom, fordi kun ved fortielse og udeladelse formåede folkekirken at give den skin af at være identisk med Det Nye Testaments kristendom.

I dag har Kierkegaards angreb på folkekirken kun historisk interesse.

For det første kan alle nu læse og dermed danne sig sin egen mening om, hvad kristendom er. Det kunne man ikke på Kierkegaards tid, hvor en stor del af befolkningen var funktionelle analfabeter, og hvor kirken derfor var det sted, hvor man primært blev oplyst om, hvad kristendom er.

For det andet bliver der i dag læst væsentligt mere op af Det Nye Testamente under gudstjenesterne i løbet af kirkeåret, end der gjorde på Kierkegaards tid.²

Kierkegaards angreb på folkekirken har givet anledning til mange protester. Allerede i samtiden vakte hans kritik af biskoppen skandale, fordi biskoppen i sagens natur ikke kunne forsvare sig. Endvidere er det blevet kritiseret, at ved at skære alle præster over én kam foretog Kierkegaard en uacceptabel generalisering. Vel var der 'levebrøds-præster', men for langt de fleste var præstegerningen et kald. Den skarpeste protest går ud på, at kirkestormen var en mentalt syg mands værk, og at det havde været bedre, om han var død et par før!

www.sksor.dk

---

² I nogle optegnelser fra 1850, især NB 21:92, er Kierkegaard inde på, at der blev læst for lidt op af Det Nye Testamente under gudstjenesten. I optegnelsen foreslår han, at med henblik på at give kirkegængerne mulighed for at danne sig et mere retvisende billede af, hvad kristendom er, burde hele eller i hvert fald størstedelen af Det Nye Testamente læses op i løbet af kirkeåret. Det blev i et vist omfang imødekommet med indførelsen af 2. tekstrække i 1885, uden at der dog er grundlag for at fastslå, at det var foranlediget af Kierkegaards forslag. Det ville ellers have været en flot posthum gestus og en elegant måde at vende den anden kind til den mand, der 30 år tidligere havde kritiseret folkekirken sønder og sammen.

Om Kierkegaards journaler

Kierkegaard skrev dagbog det meste af sit liv. Dagbøgerne fra ungdomsårene og den første del af voksenlivet skal man være forsker for at interessere sig for.

I 1846 påbegyndte han en ny række dagbøger, de såkaldte journaler, som han førte uafbrudt indtil sin død i 1855. Journalerne består af 36 tæt-skrevne protokoller, og det er dem, som denne artikel handler om.

Kierkegaard var privatmenneske, og det kan undre, at han ikke tilintetgjorde journalerne, da hans liv lakkede mod enden. Men det gjorde han ikke. I nogle journaler er der dog flere steder revet en eller flere sider ud. Af sammenhængen kan man se, at de især har handlet om forholdet til eks-kæresten. Det ønskede han ikke, at andre skulle snage mere i end højst nødvendigt. Men i øvrigt havde han angiveligt ikke noget imod, at offentligheden fik kendskab til journalerne efter hans død.

Der er således ingen tvivl om, at Kierkegaard havde sit eftermæle i tankerne, når han skrev dagbog. Spørgsmålet er, i hvor høj grad det har haft indflydelse på indholdet? Han blev magister på en afhandling om ironi og interesserede sig meget for kommunikationsteori. I forfatterskabet kommer det bl.a. til udtryk i hans forkærlighed for at skjule sig bag opdigtede forfatternavne. På den baggrund har det været fremført, at journalerne ikke kan tages for pålydende, fordi det meste er *spin* med henblik på at styre eftertidens vurdering af ham og hans værk. Den læsemåde forekommer temmelig fortænkt. For det første skal man være verdensmester i u-empatisk læsning for ikke at forstå, at mange optegnelser er skrevet med hjerteblod. Hertil kommer det helt usandsynlige, at han igennem mere end ni år skulle have skrevet side op og side ned for at påvirke sit eftermæle. Det drejer sig om tusindvis af sider! I denne artikel er det derfor lagt til grund, at han skrev dagbog på samme måde som de fleste andre, dvs. brugte journalerne som en nær ven, han kunne betro sig til. At han også var bevidst om, at de måske ville blive offentliggjort efter han død, udelukker ikke, at langt de fleste optegnelser kan tages for pålydende.

Kort tid før Kierkegaard begyndte at skrive journaler, blev han - delvis selvforskyldt - udsat for en pressehetz. I løbet af ganske kort tid gik han fra at være en feteret forfatter, der var kendt langt ud over det litterære miljø, til at blive betragtet som en selvoptaget krukke, der bl.a. gjorde sig interessant ved at gå med forskellig længde på sine bukseben. Ifølge journalerne er der nærmest ingen grænser for, hvem der fniste og pegede fingre bag hans ryg: skoledrenge, bryggerknægte, kåde studenter, øltap-

pere, værtshusholdere, slagsbrødre, slagtersvende, handels-kommis'er, unge videnskabsmænd, ja sågar excellencer og ministre. Også tjenestepiger, dannede piger, pjankede fruentimmer og den fornemme klasses damer deltog angiveligt i løjerne. Udadtillod han som ingenting, men indadtillod gjorde det ondt. Journalerne viser, at han aldrig helt kom sig over det. I en optegnelse fra foråret 1849 skrev han således, at det var den sidste optegnelse om hetzen, men alligevel vender han igen og igen tilbage til sagen. I alt er hetzen og dens følger omtalt i mere end 300 optegnelser, hvoraf den sidste er skrevet få uger før hans død. I den takker han Gud for, at han frivilligt udsatte sig for pressehetzen, fordi det var medvirkende til, at han opdagede en side af kristendommen, som han ikke tidligere havde været opmærksom på.

Efterhånden som Kierkegaards strenge kristendomsforståelse blev nedfældet på papir, meldte spørgsmålet om udgivelse sig. Det gjorde han sig utallige overvejelser om i journalerne. Han var klar over, at den ikke var velset i kirkelige kredse, og han ville helst ikke lægge sig ud med kirkens førstemand, som havde været hans fars præst og ven. På den anden side er det ikke godt at være en kryster, der ikke tør gøre, hvad Gud forventer af én. Denne diskussion med sig selv om udgivelse eller ikke udgivelse førte Kierkegaard om adskillige værker. Det kan tilføjes, at han som oftest endte med at udgive af frygt for, at han ellers ville komme til at fortryde det.

Kierkegaards ekstravagante livsførelse i første halvdel af 1840'erne tærede på formuen, og i 1846 begyndte han at indse, at det ikke kunne fortsætte. I journalerne er de økonomiske bekymringer et tilbagevendende tema, som tiltager i takt med at formuen svandt ind. I lang tid beroligede han sig med, at han altid kunne få job som præst, og faktisk havde han flere følere ude, men i kirkelige kredse var man temmelig mopset over hans bøger og på ingen måde parat til at ansætte ham. I virkeligheden ville han også helst være fri. Både fordi en ansættelse ville begrænse hans mulighed for at kritisere den officielle kristendomsforkyndelse, og fordi det strengt taget er ukristeligt at bekymre sig om dagen i morgen.³ I en optegnelse fra juni 1852 hedder det derfor: 'Mig synes, at jeg skylder hvad jeg har forstået, at det Højere kan fordre af mig, at jeg holder ud så længe som der er end den mindste mulighed. Så snart jeg endeligt betrykker mit liv (mens det dog endnu var muligt at holde lidt længere ud) er jeg endeliggjort, og hele verdsligheden vil straks forstå, at nu er der ingen fare mere'. For at gøre en lang historie kort holdt Kierkegaard ud. Liv-

---

³ I forfatterskabet er liljen på marken og fuglen under himlen et af Kierkegaards yndlingstemaer.

remmen blev spændt ind, og han bevarede sin personlige integritet til det sidste.

I de mange journaloptegnelser med overskriften 'Om mig selv' beskriver Kierkegaard den mentale og psykiske belastning, som han levede med. For det første var der ubehaget ved pøbelforfølgelsen i kølvandet på pressehetzen. Ganske vist aftog det med tiden, men i adskillige år efter blev han stadig udsat for sporadiske optrin. For det andet var der den mobning, som han følte sig udsat for på grund af sine bøger. Der var ingen lydhørhed for hans kristendomsforståelse i de dannede og kirkelige kredse. Man fandt, at han overdrev, og det faktum, at han insisterede på at stå alene, blev anset for stolthed. Ifølge journalerne synes han at have levet med et knibtangsagtigt pres: nedefra af pøblen med dens tilråb og pegen fingre og oppefra af de dannede og kirkelige kredse, der i stigende grad ignorerede ham.

I de sidste år af Kierkegaards liv tårnede gudsforholdet sig op til det altoverskyggende tilværelsesproblem.

Det kommer på en rørende måde til udtryk i en optegnelse, hvor han iredtesætter sig selv for at ville blande Gud ind i spørgsmålet om, hvorvidt spadsereturen skulle gå derhen eller derhen, om han skulle tage en tynd eller en tyk frakke på etc.? Optegnelsen konkluderer, at den slags 'småtinger' må man ikke blande Gud ind i.

Men journalerne viser også, hvordan det udviklede sig til noget, der bedst kan betegnes som et martyr-kompleks. Ifølge journal nr. 8 blev Gud mere og mere hans eneste trøst. I journal nr. 17 noterer han, at han er fordybet i de religiøse forbilleder, der udmærkede sig ved deres evne til at udholde lidelse. I journal nr. 24 kan man læse, at det at være den udvalgte er at være indviet til de frygteligste lidelser. Ifølge journal nr. 28 er det at være kristen lig med at blive ofret. Ifølge journal nr. 33 er det at blive kristen ensbetydende med at skilles fra menneskene og alt menneskeligt. Endelig hedder det i journal nr. 36, at når et sandhedsvidne dør, takker han Gud for alle lidelserne. Eksemplerne er kun nogle få ud af mange lignende.

Man skal ikke læse Kierkegaards journaler for deres litterære kvaliteters skyld. Dertil er der for langt mellem snapsene og for meget klynk. Man skal læse dem for at få indblik i de personlige omkostninger, som hans livtag med kristendommen medførte. Journalerne dokumenterer, at han betalte en høj pris.

Om Kierkegaards psykologi

Kierkegaard havde en formidabel evne til at leve sig ind i andre menneskers tanker og følelser, og der findes næppe den sindstilstand, han ikke har beskrevet: glæde, sorg, kærlighed, had, vrede, tilgivelse, skyld etc. Som opremsningen antyder interesserede han sig mest for hverdagens psykologi i modsætning til egentlige sindslidelser. Han var ikke kliniker, og med en enkelt undtagelse, som omtales sidst i denne artikel, gav han sig ikke af med at stille diagnoser.

Ifølge Kierkegaard drejede den pressehetz, som han blev genstand for på toppen af sin forfatterkarriere, sig udelukkende om jantelov. Det kan lyde underligt, eftersom janteloven først blev formuleret mange år efter hans død. Når påstanden alligevel ikke er helt ud i det blå, er det på grund af de talrige journaloptegnelser, hvori han reflekterer over den misundelse, som han følte sig udsat for. Kernen i janteloven er misundelse, og kernen i misundelse er skjult beundring. I Kierkegaards version lyder janteloven som følger:

'En beundrende, der føler, at han ikke kan blive lykkelig ved at give sig hen, han vælger at blive misundelig på det, han beundrer. Så taler han et andet sprog; i hans sprog hedder det nu, at det, som han egentlig beundrer, er ingenting, noget dumt og flovt og sært anspændt noget. Beundring er lykkelig selvfortabelse, misundelse er ulykkelig selvhævdelse'.

Forelskelse er den følelse, som Kierkegaard har skrevet mest om. Om forelskelse skriver han bl.a., at den er ren inderlighed, og derfor kan man kun være forelsket i én af gangen. Aldrig føler man sig så levende, som når man er forelsket. Forelskelse er selvfølelsens højeste, er jeget beruset i det andet jeg. Forelskede har nok i sig selv, og derfor er det alle forelskedes største ønske at kunne flygte ud på en øde ø. Forelskelse er et vidunder, som får forstanden til at stå stille. Hvis man skal tænke over, om man er forelsket, er man det ikke! Forelskelse er lidenskab, hvis væsen det er at ville være alt eller intet. Derfor er det med forelskelse som med graviditet, det er enten eller, man kan ikke være det til en vis grad. Forelskelse er kort sagt 'kulminationen i et menneskes rent humane eksistens'.

Han havde imidlertid også blik for medaljens bagside og har bl.a. beskrevet, hvor destruktiv og selvfortærende jalousi kan være. Tænk, hvor mange tragedier, der kunne undgås, hvis alle havde følgende indsigt, inden de begav sig ud på kærlighedens slagmark: 'kærlighed kan forandres i sig selv, den kan forandres til sit modsatte. Had er en kærlighed, som er blevet til sit modsatte, en kærlighed, som er gået til grunde. Nede i grun-

den brænder bestandigt kærligheden, men flammen er hadets; først, når kærligheden er udbrændt, først da er også hadets flamme slukket'.

Blandt de mange følelser, som et menneske kan have, indtager fantasien ifølge Kierkegaard en særstilling. Han kan ikke blive enig med sig selv om, hvorvidt fantasi er en følelse eller en evne, men under alle omstændigheder er den afgørende for, hvad der bliver af et menneske. Intelligens og viljestyrke betyder også noget, men fantasien er det stof, som drømme er gjort af, og derfor er det til syvende og sidst den, der udstikker kursen. Fantasiens hovedfjende er vores fornuft eller forstand, som har det med at skyde det ned, som fantasien finder på. Det kan både være godt og skidt, og kunsten er selvfølgelig at finde den rette balance. Ifølge Kierkegaard er det dog bedre at have for meget fantasi end for lidt. For selv om for meget fantasi kan føre til luftkasteller og vidtløftige planer, der aldrig bliver til noget, er det endnu værre at være styret af snusfornuft. Fantasiløshed er noget af det værste, der kan overgå et menneske, og han er aldrig så arrogant, som når han beskriver det fantasiløse borgerdyr, der 'aldrig hæver sig over det sandsynliges dunstkreds', der 'lever i et vist trivielt indbegreb af erfaringer, om hvordan det går til, hvad der er muligt, hvad der plejer at ske' osv.

Længe før Freud opererede Kierkegaard med en tredelt model af den menneskelige psyke. Den eneste forskel er, at hvor Freud taler om id'et, jeg'et og overjeg'et, taler Kierkegaard om henholdsvis den lavere natur, viljen og erkendelsen.

I følgende citat beskriver han hvordan det går til, at en bevidst beslutning ikke bliver ført ud i livet, fordi erkendelsen/overjeg'et bliver forført af viljen og den lavere natur. Budskabet er, at en etisk beslutning skal udføres uden unødigt forsinkelse, for 'ellers går nu for det første erkendelsen af kog. Og dernæst så bliver spørgsmålet, hvad synes viljen om det erkendte. Viljen er et dialektisk, og har igen under sig hele den lavere natur i mennesket. Synes denne nu ikke om det erkendte, så (...) lader viljen nogen tid gå hen, det bliver et interim, det hedder: vi vil dog se det an til i morgen. Under alt dette bliver erkendelsen dunklere og dunklere, og det lavere sejrer mere og mere; ak, thi det gode må gøres straks, straks idet det er erkendt (...), men det lavere har sin styrke i at trække ud. Så småt har viljen ikke noget mod, at dette sker, den ser næsten gennem fingre dermed. Og når så erkendelsen er blevet behørig dunkel, så kan erkendelsen og viljen bedre forstå hinanden; til sidst samtykke de ganske, thi nu er erkendelsen gået over på viljens side, og erkender, at det er ganske rigtigt som den vil'.

Til slut skal omtales den eneste diagnose, som Kierkegaard stillede: fortvivlelse.

Efter hans mening består de fleste menneskers liv i 'en vis barnlig, elskelig naivitet eller i pjattethed, af sådan noget handling, noget tildragelse, dit og dat; nu gør de noget godt, og så igen noget galt, og så begynder de atter forfra; nu er de fortvivlede en eftermiddag, måske tre uger, men så er de friskfyret igen, og så igen en dags tid fortvivlede'. Her er det tydeligvis åndsaristokraten Kierkegaard, der fører pennen og bruger ordet fortvivlelse i dets almindelige betydning: at være ked af det.

Imidlertid forstod han sig primært som religiøs forfatter, og som sådan bruger han ordet som betegnelse for menneskets forhold til Gud, - eller rettere mangel på samme. Han er nemlig udmærket klar over, at langt de fleste lever med et tåget eller slet intet forhold til Gud, og netop derfor befinder de fleste mennesker sig ifølge Kierkegaard i en konstant tilstand af fortvivlelse. At de færreste er klar over det, gør hverken fra eller til. I en af sine bedste bøger har han beskrevet, hvordan denne fortvivlelse påvirker menneskers livsførelse og giver sig udslag i alt fra småborgerlig tryghedsnarkomani over storstilet selvbedrag til den rastløse erobringstrang, der plagede Napoleon.

I dag er Kierkegaard ikke særlig kendt som psykolog. Ganske vist har eksistentielle og humanistiske psykologer vedkendt sig arven, men derudover har hans indsigt ikke fundet nogen videre anvendelse. Det kan man undre sig over, men det ændrer ikke ved, at forfatterskabet stadig er en guldgrube for enhver, der ønsker at blive klogere på sig selv og sine medmennesker.

www.sksor.dk

Om 'den enkelte'

Af de mange begreber, som Kierkegaard enten opfandt eller gav en særlig betydning, er 'den enkelte' i særklasse det vigtigste. Det modsatte af den enkelte er mængde, publikum, masse etc. Ifølge ham selv rummer begrebet 'en hel livs- og verdensanskuelse' og er som sådan forfatterskabet destilleret ind til én dråbe.

Han brugte det første gang i forordet til TO OPBYGGELIGE TALER fra 1843, der er tilegnet 'hin enkelte, hvem jeg med glæde og taknemmelighed kalder *min læser*'. Hermed sigtede han til eks-kæresten, fordi talerne ud over deres almene budskab også indeholder 'et vink' til hende om, at det var af religiøse grunde, at han havde set sig nødsaget til at afbryde forlovelsen.

De næste opbyggelige taler var også tilegnet 'hin enkelte' og allerede indleveret til trykning, da Kierkegaard fik at vide, at hun havde fundet en anden. Derfor skyndte han sig hen til bogtrykkeriet for at slette dedikationen, men: 'Hvad sker! Sætteren beder for dette forord. Jeg lo rigtignok lidt af ham, i mit stille sind derimod tænkte jeg: så kan han jo være den "enkelte".' Og derved blev det. De mange opbyggelige taler, som Kierkegaard senere skrev, er også tilegnet 'hin enkelte', uden at han dermed havde nogen bestemt i tankerne.

'Den enkelte' kan betyde 'den eneste af alle' eller 'enhver'. I første tilfælde sigter det til alt, hvad der udmærker et menneske i forhold til andre, det være sig magt, rigdom, skønhed, karriere, kunstnerisk talent etc. I andet tilfælde sigter det til det, som alle mennesker er eller kan være.

Kierkegaards pseudonyme forfatterskab handler ofte om den enkelte i betydningen den eneste af alle. I ENTEN-ELLER har Johannes Forførelsen således talent for at nyde livet på sin egen raffinerede måde, og heroverfor fremstilles assessor Wilhelm som den vel nok bedste ægtemand, der nogensinde har levet. I FRYGT OG BÆVEN er det Abraham, der bliver fremstillet som en mand med en usædvanlig stærk gudstro. Det er et typisk ener, der adskiller sig fra andre, der fokuseres på i de pseudonyme værker.

Kierkegaards opbyggelige forfatterskab handler derimod ofte om den enkelte i betydningen enhver. Udgangspunktet for de mange opbyggelige taler er altid det almenmenneskelige, dvs. det, som alle er eller kan være, uanset hvem man er.

Kierkegaard udviklede sit begreb om 'den enkelte' på en religiøs, en samfundsmæssig og en privat baggrund.

Religiøst er hans forkærlighed for 'den enkelte' begrundet i, at forholdet mellem Gud og den enkelte ikke alene er det mest personlige, men også det vigtigste forhold, som et menneske indgår i. Det har hverken familien eller venner eller samfundet nogen ret til at blande sig i.

Som eksempel kan nævnes, at da han afbrød sin forlovelse, forsøgte både pigen, hendes familie og Kierkegaards egen bror at få ham til at lade være, for i datidens bedre borgerskab var det en skandale at afbryde en forlovelse. Ifølge Kierkegaard var han imidlertid nødt til det, for vel elskede han pigen, - det fremgår af journalerne, der vidner om hans livslange hengivenhed for hende - men inderst inde følte han endnu stærkere, at det ikke var Guds bestemmelse, at han skulle blive ægtemand og familiefar. Det har en sekulariseret eftertid haft svært ved at forstå, men hvis man tager Kierkegaard for pålydende, er det sådan, det var.

Under alle omstændigheder er det hans opfattelse, at begrebet 'den enkelte' er fast forankret i kristendommen. Det er åndens og åndsopvækkelsens kategori. Han beskriver det som den kristeligt afgørende kategori, fordi det er gennem den, at Gud kan komme til at berøre slægten.

Samfundsmæssigt var Kierkegaards modvilje mod mængde foranlediget af de omvæltninger, der fandt sted i Europa efter den franske revolution. Også herhjemme var der gang i den, hvilket førte til indførelsen af demokrati i 1849. Kierkegaard var skeptisk overfor demokrati, fordi det prioriterer mængden over den enkelte. Politikerne er ligeglade med hvad én vælger mener, men ikke hvad 10.000 vælgere mener. Demokrati er en styreform, der lefler for mængden. Han havde ikke noget mod, at folk sluttede sig sammen i et politisk parti, men han blev ikke træt af at gentage, at uanset hvad der kæmpes for, fritager det ikke for personligt ansvar. Personligt ansvar er uadskilleligt knyttet til det 'evighedens adelskab', der er indrømmet enhver: at være en enkelt. At være den enkelte er en kvalitet. Mængde er kvantitet. Mængde kan ifølge Kierkegaard aldrig tillægges betydning, når det skal afgøres, om noget er etisk rigtigt eller forkert. I etiske spørgsmål er samvittigheden højeste instans. Mængde er et abstrakt begreb, som hverken har hænder eller fødder. Derfor kan mængden ikke stilles til ansvar, og enhver, der flygter ind i den, bidrager til dens ansvarsløshed.

Kierkegaards modvilje mod mængden er bl.a. begrundet i det gruppepres, som en mængde kan udløse. Det kan være så stærkt, at det overdøver samvittigheden. Som et skræmmende eksempel kan nævnes nazismen i Tyskland i forrige århundrede. Det oplevede Kierkegaard selvsagt ikke, men han nævner et andet eksempel, der illustrerer den psykologiske mekanisme, der er på spil: Efter at Jesus var blev dømt og udleveret til korsfæstelse, spyttede de romerske soldater på ham, jf. Matt. 27.30. Hvis

den soldat, der spyttede først, havde været alene med Jesus, kun de to i omgivelsens ensomhed, havde han ifølge Kierkegaard aldrig turdet spytte. Men fordi der var mange til stede, og fordi folkestemningen var oppisket, turde han. Og fordi den første soldat turde spytte, turde den næste og den næste og den næste.

Den private baggrund for 'den enkelte' var den pressehetz, som Kierkegaard oplevede på egen krop. Også den gav anledning til overvejelser om forholdet mellem den enkelte og de mange. I hans optik formåede en journalist, skjult bag det satiriske ugeblads navn, at få noget nær samtlige Københavns 120.000 indbyggere til at pege fingre og fnise bag hans ryg. En journalist havde også dengang lov til at gå efter manden i stedet for bolden, og Kierkegaard kunne i sagens natur ikke gribe fat i hver enkelt af de 120.000 og bede dem om at holde op. Han var sat skakmat.

At være en enkelt er ifølge Kierkegaard grundbevidstheden i et menneske, og som begreb sammenfatter det hele hans tænkning både positivt i forhold til den læser, som han henvender sig direkte til, og negativt i forhold til hans polemik med andre opfattelser. Hvor meget begrebet betød for ham fremgår af SYNSPUNKTET FOR MIN FORFATTERVIRKSOMHED, der er en slags selvbiografi, som dog først udkom adskillige år efter hans død. I den hedder det, at han ikke ønskede sig anden indskrift på sin grav end 'hin enkelte', og bogen slutter med følgende udgangsreplik: 'Dog fandt han også her i verden hvad han søgte: var ingen anden det, han var selv 'hin enkelte', og blev det mere og mere.'

Kierkegaards kritikere er skeptiske over for hans begreb om 'den enkelte' og betragter det fortrinsvis som et blandt flere beviser på, at han var en egocentriker, der havde nok i sig selv og sit gudsforhold. Fællesskab og socialt samvær interesserede ham ikke, og navnlig efter pressehetzen stirrede han sig blind på de negative sider i form af misundelse, gruppepres og konkurrencebetonet rivalisering. Den tanke lå ham fjernt, at som mennesker består vores rigdom først og fremmest i de bånd, vi knytter til andre.

Om Kierkegaards antropologi

Hvis man spørger om, hvad et menneske er, vil mange formentlig svare, at det er et pattedyr, der adskiller sig fra andre primater ved sin store hjerne og oprette gang. Svaret er rigtigt og i øvrigt en sandhed, der var kendt allerede på Kierkegaards tid, idet han kommenterer den med en bemærkning om, at 'menneskets begreb er ånd, og man skal ikke lade sig forstyrre af, at han - altså mennesket - for resten også kan gå på to'. Som kommentaren antyder, interesserede Kierkegaard sig ikke for biologisk antropologi, men for filosofisk antropologi. I forfatterskabet kan man følge, hvordan hans overvejelser tog form, indtil han nåede frem til den endelige definition: 'Mennesket er ånd. Men hvad er ånd? Ånd er selvet. Men hvad er selvet? Selvet er et forhold, der forholder sig til sig selv'. Sådan lyder de første sætninger i Kierkegaards endelige, prægnante definition. Og skønt det kun er en mindre del af definitionen er de tre vigtigste kendetegn nævnt: 'ånd', 'selvet' og 'et forhold, der forholder sig til sig selv'.

'Ånd' betegner det religiøse aspekt i Kierkegaards beskrivelse af menneskets væsen. Hjørnesteinen i hans antropologi er 1. Mos 1,27, ifølge hvilket Gud skabte mennesket i sit billede. Og eftersom Gud er kærlighed, er kernen i Kierkegaards antropologi, at ethvert menneske rummer i sig den guddommelige kærlighed, der, ligeledes ifølge Kierkegaard, er andet og mere end den blot almindelige menneskelige kærlighed. En anden og mindre dogmatisk forklaring fremgår af EFTERSKRIFTEN, hvor man kan læse, at 'egentlig er det gudsforholdet der gør et menneske til menneske'. For så vidt betegner hans åndsbegreb den egenskab hos mennesket, der kan forbinde det med Gud, og da Paulus i Romerbrevet definerer ånd på samme måde, er der intet nyt under solen. Under alle omstændigheder bygger Kierkegaards antropologi på biblen, den er ikke videnskabelig og kan ikke være det, fordi 'der er kun ét bevis for ånd, det er åndens bevis i én selv.'

'Selvet' – i de opbyggelige taler bruges ordet sjæl – selvet betegner det eksistentielle aspekt i Kierkegaards antropologi. At mennesket er et selv indebærer for det første, at det er bevidst om sig selv. Som bevidst om mig selv fornemmer jeg mig selv fra et særligt indre perspektiv, der holder oplevelserne fast som tilhørende min og ingen andres bevidsthed. Livet igennem er jeg rodfæstet i et forhold til mig selv, som er mere personligt og fortroligt end noget andet forhold. I kraft af selvforholdet er jeg så at sige vidne til mine egne tanker, følelser og handlinger på en måde, som ingen andre har samme adgang til. Eller med Kierkegaards ord: 'Det konkreteste indhold bevidstheden kan have er bevidstheden om sig selv,

om individet selv, ikke den rene selvbevidsthed, men den selvbevidsthed, der er så konkret, at ingen forfatter, ikke den ordrigeste, ikke den i fremstillingen mægtigste, nogensinde har formået at beskrive en sådan, mens ethvert menneske er en sådan'.

Selvet er ikke en substans eller statisk størrelse, der er fastlagt én gang for alle. Selvet er formbart, og selvet bliver det, som det ser op til eller har som forbillede. Desuden er selvbevidsthed i høj grad tidsbevidsthed, og eftersom vi lever og udfolder os i tid, er selvet under stadig tilblivelse. Ifølge Kierkegaard er det et grundvilkår, at 'vi véd ikke, hvem vi skal blive'. Han afviser således den udbredte opfattelse, at når man har nået en vis alder, er ens udvikling i det væsentlige afsluttet, så er resten af livet repetition, næsten vanemæssig repetition. Det er udtryk for en magelighed, der har fundet sig til rette med status quo, og som glemmer, at livet også er en opgave, jf. Matt. 5,48.

Selvet kan et menneske ikke blive af med. I almindelighed er det ikke noget problem, men i krisesituationer kan det være fatalt. Som eksempel nævner Kierkegaard en pige, der er ulykkeligt forelsket. I virkeligheden fortvivler hun ikke over tabet af den elskede, men over sig selv. Bevidstheden om sig selv bliver hende en plage, når det skal være et selv uden "ham". Som et andet eksempel nævner Kierkegaard et karrieremenneske. Hvis et sådant menneske bliver forbigået, fortvivler han ifølge Kierkegaard ikke over, at han ikke fik jobbet, men over sig selv. Dette selv, der, hvis han var blevet direktør eller hvad det nu kan være, havde været ham al hans lyst, er nu utåleligt, når det skal være et selv, der ikke blev det, han havde drømt om. Krisen kan blive så alvorlig, at det ender med selvmord, der er den eneste måde at slippe af med selvet på.

At mennesket er 'et forhold, der forholder sig til sig selv', betegner det psykologiske aspekt i Kierkegaards antropologi. Forklaringen er meget abstrakt, men går bl.a. ud på, at det er karakteristisk for mennesket i modsætning til dyr, at vi har en forestilling om os selv. På en helt anden måde end dyr kan mennesket forholde sig til sig selv og tilværelsen og vælge blandt dens muligheder. Denne dobbelthed i menneskets væsen kommer grundlæggende til udtryk i dualismen mellem krop og bevidsthed, men også som en modsætning mellem følelser og forstand, fantasi og fornuft, nutid og fremtid etc.

Ifølge Kierkegaard medfører dobbeltheden en angst, som er uadskilleligt forbundet med det at leve. Igen er forklaringen meget abstrakt, men den hænger bl.a. sammen med den uvished, som altid knytter sig til fremtiden. Angst må ikke forveksles med frygt, der altid har en konkret årsag. Det har angst ikke. Angst er ikke en følelse, snarere en anelse eller grundstemning, der pludselig kan bryde frem og gøre os underligt til mo-

de. Mange opdager den aldrig, fordi den fortrænges af dagligdagens talrige gøremål i form af arbejde, familieliv, fritidsinteresser mv. Men fordi den fortrænges, betyder det ikke, at den er væk, for 'ånden lader sig ikke spotte'. Angstens funktion er at minde mennesket om det selv. I Kierkegaards antropologi er det naturligvis først og fremmest en religiøs påmindelse, men det er også en helt jordnær opfordring til enhver om ikke at blive mere konform end højst nødvendigt: 'ethvert menneske er nemlig primitivt anlagt som et selv, bestemt til at blive sig selv; og vistnok er ethvert selv som sådant kantet, men deraf følger blot, at det skal tilslibes, ikke at det skal afslibes, ikke at det af menneskefrygt aldeles skal opgive at være sig selv'.

Det anførte kan belyses med en journaloptegnelse, der ikke er uden underholdningsværdi. Den handler om et besøg, som Kierkegaard havde aflagt hos kirkens førstemand, biskop J. P. Mynster. Under besøget nævnte biskoppen, at han ikke kunne forstå talen om at gøre mennesket til et dobbelt-væsen. Det udløste et lynkursus i antropologi og kristendom, som biskoppen næppe glemte lige med det samme. Optegnelsen er for lang til at gengive her, men efter bl.a. at have forklaret, at dobbelt-naturen er årsag til den grundstemning af angst, der ledsager et menneske, så længe det lever, sluttede Kierkegaard sin belæring som følger: 'At gøre menneskets væsen til enhed i dette liv er tendens til magelighed. (...) Kristendommen har aldrig lært, at et menneske i dette liv blev så fuldkommen, at han kunne hvile i en sådan enhed. Det er med dette som med lidelse. Kristelig forstået er der ikke et første, hvori der var lidelse, og så ophører dette allerede i dette liv, og nu er det idel saglighed. Nej, kristeligt er lidelse det bestandigt medtilhørende i dette liv; går lidelsen ganske ud, så er dette ikke fuldkommenhed, men affald (læs: fravigelse) fra det kristelige, svarende til den art tryghed, som findes hos det rent verdslige menneske'!

Kierkegaards antropologi indskriver sig i en lang række antropologier, der er udformet både før og siden. I dag vurderes den noget blandet. Værst er det gået ud over hans bestemmelse af mennesket som 'ånd', som ikke ret mange uden for kirkelige kredse længere tror på. Bestemmelsen af mennesket som et 'selv' er stadig genstand for filosofiske og videnskabelige studier, der ingenlunde er afsluttet. Bedst er det gået for hans opfattelse af mennesket som 'et forhold, der forholder sig til sig selv', dels fordi moderne subjektivitetsforskning ikke er kommet afgørende videre, dels fordi hans teori om en antropologisk angst har inspireret flere fremtrædende filosoffer sidenhen.

Om lykke

Ifølge almindelig sprogbrug er lykke en dyb glæde og stor tilfredshed med den (livs)situation, man befinder sig i. Lykke har imidlertid været genstand for filosofiske overvejelser siden tidernes morgen, og der er fremkommet mange andre bud på, hvad det er. Ifølge Sokrates er lykke således at gøre det rette; i middelalderen mente man, at lykke var at have Gud i sin sjæl og ved indgangen til oplysningstiden definerede den engelske filosof John Locke lykke som maksimum af lyst. Denne artikel handler om Kierkegaards syn på lykke.

Der var engang fire brødre. Den ældste nåede helt til tops i samfundet og døde som pensioneret biskop. Den næstældste døde som dreng endnu inden han var konfirmeret. Den tredjeældste emigrerede til Amerika, hvor han døde syg og ensom i en alder af kun 24 år. Den yngste blev 42 år gammel og sidenhen en verdensberømt filosof og forfatter. Det er næppe muligt at finde fire brødre, det er gået mere forskelligt, end det gik Søren Kierkegaard og hans tre brødre. Når det nævnes her, er det fordi det giver anledning til at aflive, hvad der ifølge Kierkegaard er en udbredt misforståelse om, hvad lykke er.

De fleste mennesker anser deres lykke for tæt forbundet med, hvordan det går dem i tilværelsen. Når Kierkegaard er betænkelig ved den måde at anskue tingene på, er det først og fremmest fordi man derved forskriver sig til verden og alt, hvad der hører den til. Hvis man ikke har andet i hovedet end at nå til tops i samfundet eller at have heldet med sig i Amerika eller for den sags skyld at blive en verdensberømt filosof og forfatter, er man ikke herre i eget hus. I så fald har man nemlig 'sit livs indhold, sin bevidstheds fylde, sit egentlige væsen på en eller anden måde uden for sig selv', og det er ifølge Kierkegaard lige det modsatte af lykke. Det er en af hans mest opbyggelige tanker, at ethvert menneske har et egentligt væsen, en personlighed, som det gælder om at værne om og være tro imod. Kun den, der 'vælger sig selv', som det hedder i ENTEN-ELLER, kan gøre sig håb om et lykkeligt liv. Hertil kommer, at som mennesker har vi kun i begrænset omfang kontrol over tilværelsens ydre omstændigheder. De kan naturligvis flaske sig, som de gjorde for den ældste af brødrene, men det kan også gå grueligt galt, som det gjorde for ham, der tog til Amerika. At lade sin lykke afhænge af tilværelsens ydre omstændigheder er det samme som at deponere den i hænderne på skæb-
nen, og det er ikke lykke, men fortvivlelse.

Som religiøs forfatter rettede Kierkegaard blikket mod Det Nye Testa-

mente for at finde ud af, hvad lykke er, men kun for at opdage, at det står der ikke noget om! Jesus opfordrede til at vende den anden kind til, til at bede for sine fjender, til at sælge hvad man ejer og give pengene til de fattige, kort sagt: selvfornægtelse, men man leder forgæves efter et skriftsted, hvor han opfordrer menneskene til at stræbe efter lykken. Det nærmeste han kommer på at tale om lykke er det sted i bjergprædikenen, hvor han anbefaler tilhørerne at tage ved lære af himlens fugle og liljerne på marken. Fuglene sår ikke og høster ikke, men alligevel får de noget at spise. Liljerne på marken arbejder ikke og spinder ikke, og alligevel var kong Salomo i al sin pragt ikke klædt som en af dem. Budskabet er som bekendt, at man skal lade være med at bekymre sig; dagen i morgen skal bekymre sig for det, der hører den til. Hver dag har nok i sin plage, jf. Matt. 6.24-34.

På den baggrund skrev Kierkegaard ikke meget om lykke, og når han endelig gjorde, er det ofte i en temmelig nedladende tone, som når det f.eks. hedder, at lykke er en livsanskuelse for lavere naturer. Til sidst gik han så vidt som til at mene, at ikke alene har lykke ikke noget med kristendom at gøre, men at det er to uforenelige størrelser: 'Ved en kristen forstås i Det Nye Testamente en, som frivilligt har brudt med alt, hvad der hedder lykke i denne verden', hedder det således i en dagbogsoptegnelse fra 1854.

I stedet for lykke nøjes Kierkegaard med at tale om glæde. 'Men hvad er glæde eller det at være glad?', spørger han i en af de mange opbyggelige taler om himlens fugle og liljerne på marken: 'Det er, i sandhed at være sig selv nærværende; men det at være sig selv i sandhed nærværende, det er dette "i dag", dette, at være i dag, i sandhed at være i dag'. Kierkegaard var ikke Kierkegaard, hvis det kunne lade sig gøre, uden at Gud er blandet ind i det, men når det er sagt, er der ikke noget i vejen for at læse talerne som en håndbog i personligt nærvær. Et af de vigtigste råd er således at lade være med at skele til, hvad andre mennesker gør eller mener, fordi det fører væk fra sig selv og ud i 'sammenligningernes intetsigende tjeneste'. Et andet råd er at søge afsides, fordi det er svært at blive sig selv nærværende midt i verdens vrimmel. Et tredje råd er at fokusere på nu'et, for det er svært at blive sig selv nærværende, hvis tanker er optaget af fremtiden, hvad enten de drejer sig om at erobre verden eller om helbredsmæssige eller økonomiske problemer. Glæd dig i stedet over, skriver Kierkegaard, 'at du blev til, at du er til, at du "i dag" får det fornødne til at være til; at du blev til, at du blev menneske; at du kan se, betænk, at du kan se, at du kan høre, at du kan lugte, at du kan

smage, at du kan føle; at solen skinner for dig – og for din skyld’.

Som religiøs forfatter deler Kierkegaard ikke den almindelige opfattelse, hvorefter meningen med livet er at stræbe efter lykken i form af at blive gift med den man elsker, at tjene mange penge, at blive berømt etc. Efter hans mening er det en ureflekteret eller til nød gammeltestamentlig måde at anskue tilværelsen på, som der ikke er belæg for i Det Nye Testamente. For den, der vil kaldes kristen, består opgaven først og fremmest i at øve sig i selvfornægtelse. Det er det budskab, han insisterede på, til han døde fattig og miskendt 42 år gammel.

Der er grund til at tro, at han døde som en lykkelig mand.

www.sksor.dk